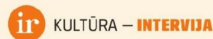

24

14.–20. JANVĀRIS, 2016

Teksts — Anda Burve-Rozīte
Foto — Lauris Aizupietis, F64

Vēsture runā

Režisora **Dāvja Sīmaņa** (35) vēsturiskā filma *Pelnu sanatorija* skar Pirmā pasaules kara laiku Latvijā, bet ne tikai. Tā uzdod jautājumu par individuālo atbildību arī šodienas cilvēkam ģeopolitisko sarežģījumu griežos

LABI ZINOT, ka ir nepieklājīgi runāt ar mākslinieku par darbu, kamēr tas nav pabeigts un atdots prom baudišanai, es tomēr to izdaru. Sarunas sākumā Dāvim Sīmanim saku, ka gaidu viņa *Pelnu sanatoriju* kā labu mākslas darbu. Atjaunotās Latvijas laikā vēsturisko filmu «atmiņu mapītē» tādu pavisam maz. Sīmanis nosauc nupat iznākušo Lailas Pakalniņas *Ausmu* – par padomju laiku. Uz Latvijas simtgadi tapšot vairākas jaunas, dažādas.

Mans priekšlaicīgais kompliments (filmas pirmizrāde 21. janvārī) nav izteikts tāpat vien: režisora dokumentālajām filmām *Valkyrie Limited*, *Pasaules skaņa*, *Escaping Riga* piemīt augstvērtīgas kvalitātes zīme. Jaunās filmas stāstu caurstrāvo griezīga poēzija, kurā īpaša loma ir svešāduma metaforai – Tabitas Rudzātes un Dāvja Sīmaņa scenārijā vācu ārsts Ulrihs 1917. gadā ierodas Kurzemē, lai ieviestu kārtību nomaļā sanatorijā, kur garīgos ievainojumus ārstē izbijušie kareivji.

«Karš ir baiss, neglīts. Vienlaikus estētisks. Šī pretruna ir viena no lielajām mistērijām pasaules vēsturē»

Iespēja runāt par cilvēcību šodienas notikumu kontekstā – tā jūs sakāt par savu filmu. Vai atceraties, ar kādu jūsu Pirmo pasaules karu gaidīja daudzi Eiropas intelektuāļi, viņu vidū Tomass Manns, kurš uzskatīja to par iespēju apturēt sabiedrības izkurtēšanu, pārvērtēt vērtības, saliedēties? Karš ir baiss, neglīts. Vienlaikus estētisks. Šī pretruna ir viena no lielajām mistērijām

pasaules vēsturē. Pirmais pasaules karš ir īpašs ar to, ka tēmas, par kurām pirms tā runāja lielle ģēniji – ka tas atjaunos līdzsvaru pasaulē –, zināmā mērā atbilda patiesībai. Notika nozīmīgas ekonomiskās izmaiņas, radās nacionālas valstis, mākslā attīstījās modernisms. Vienlaikus karš atnesa totālu iznīcību: pirmoreiz vēsturē cilvēki tiek tehniski masveidā iznīcināti. Vara cilvēku masas vadīja uz pašiznīcināšanos.

Domājot par karu, nedrīkstam palaist garām indivīda faktoru. Vai spējam lielās vēsturiskās kolizijās ieraudzīt cilvēku? Parasti skaitām: tik un tik miljoni nogalināti. Bet aiz katras kara stundas un minūtes slēpjas individuāli stāsti. Savā ziņā katrs cilvēks ir upuris, vienlaikus – līdzatbildīgs par notiekošo. Arī mēs šajā laikā.

Filma ir drāma. Tajā nav daudz dzīvi apliecinoša. Negribējām radīt maldus, ka karš var izrādīties tā vērts, lai karotu. Visi, kas apdzied karu, manuprāt, nepiedodami kļūdās. Ticība sabiedrības progresam caur karu pašu karu tieši izraisa. Veidojot filmu, likās svarīgi ieraudzīt mazo saitiņu – cilvēcību, ko indivīds spēj iznest karam cauri, lai pierādītu tā bezjēdzīgo vardarbīgumu. ▶

Sanāk, ka filmā esat ieniris aukstasinīgajā kara statistikā, lai ieraudzītu nevis varoņus vai zaudētājus, bet cilvēkus ar kara savainotu iekšējo pasauli?

Upuri ir visi: ar fiziskajiem ievainojumiem, mentālajiem un arī tie, kuriem it kā nekādu ievainojumu nav, bet viņi visu laiku atrodušies tepat blakus. Filmas galvenais varonis ir baltvācu kara ārsts. Jautājums – kā karš ir ievainojis viņu? No otras puses, viņš pats ar savu darbu ir veicinājis karu – tas ir ļoti svarīgs motīvs.

Runājot par šodienas notikumiem pasaulē, aktīvi deldējam bēgļu tēmu, Krieviju. Tajā pašā laikā izslēdzam sevi kā dalībniekus un atbildīgos. Negribu, lai filma tiktu uztverta kā morāla pamācība mūsdienām. Tomēr jebkura vēsturiska filma savā veidā par tādu kļūst. Filmas ir kā projekcija no pagātnes, kas liek saprast – jā, tas viss attiecas arī uz mani!

Vai pētījāt vēstures materiālos – kā saprotu, stāsts par Pelnu sanatoriju nav gluži izdomāts...

Ideja saistīta ar mūsu ēras pirmo gadsimtu, [romiešu dzejnieka] Ovidija izsūtīšanu no Romas uz nomaļu vietu pie Melnās jūras tagadējās Rumānijas teritorijā. Viņa vēlākajās poēmās atrodam pārsteidzošu atklājumu, ka viņš it kā spējis komunicēt ar vietējiem, tomēr juties pavisam vientuļš nesaprotamā pasaulē. Iespaidojoties no Ovidija stāsta, radās ideja par baltvācu ārstu, kurš Pirmā pasaules kara laikā ierodas Latvijā, kad šeit bija austrumu frontes līnija. Ārsts vārdā Ulrihs sastop pacientus, kas dzīvo viņam svešā pasaulē.

Svešais kā neizprotamais, tāpēc biedējošais? Līdzīgi arī mūsdienās!

Pilnīgi noteikti. Kad mūs iemet jaunā esamības situācijā, vai esam gatavi sevi pārveidot, nākt pretī svešajam, vai ne. Scenāriju rakstot, palīdzēja Medicīnas vēstures muzeja pētniece Ieva Libiete. Viņa pētījusi psihiatriskās aprūpes iestādes starpkaru periodā Latvijā, arī kara laikā. Atklājām, ka gandrīz viss, ko bijām izdomājuši scenārijā, saskan ar vēsturiskajiem pētījumiem. Vēl dramatiskāk – aprūpes iestādes kara laikā bija visneaizsargātākās. Cilvēki tajās tika iznīcināti – viņus pieveica paramilitāras bandas, arī slimības. Šajā karā visvairāk upuru bija no slimībām, bada. Kad faktu vēsture ienāca mūsu fantāzijā, bija bailīgi, bet tas bija arī ļoti svarīgi. Beigās izrādījās, ka pat mūsu ārstam ir [kara laika] prototips.

Kad domāju par 20. gadsimta sākumu un mūsu laiku, ir redzams, ka vara visu laiku izdara neatgriezeniskus lēmumus. Pirmkārt, nelielas provokācijas ved pie kara. Otrkārt, pretrunas starp elitēm ved pie dramatiskām sekām vienkāršajam cilvēkam. Bet – kur ir varas komunikācija ar šo cilvēku, viņa uzklausišana? Nav. Vai Latvijā nav tāpat? Vara sevi ir izolējusi. Tā

PIECAS IZCILAS FILMAS PAR PIRMO PASAULES KARU

Žans Renuārs. *Lielā ilūzija* (*La Grande Illusion*). 1937

Izcila kinomeditācija par Eiropas civilizācijas iepriekšējās kārtības sabrukumu. Līdzšinējais viedoklis, ka abās frontes līnijas pusēs cīnās džentelmeņi, izrādās tikai ilūzija.

Stenlijs Kubriks. *Slavas ceļi* (*Paths of Glory*). 1957

Kubriks pierāda – kara absurds ir tajā, ka cilvēcība pēkšņi kļūst par sodāmu noziegumu un tos, kas atsakās nogalināt, gaida tribunāls.

Mihaels Haneke. *Baltā lente* (*Das weiße Band*). 2009

Melnbaltā filma precīzi atveido pirmskara sabiedrības «iekšējo slimību», kas slēptā veidā veda pretī globālai traģēdijai.

Luiss Mailstouns. *Rietumu frontē bez pārmaiņām* (*All Quiet on the Western Front*). 1930

Remarka romāna episkā ekranizācija iemeta savus skatītājus tieši kaujas viducī, bet vēlāk kļuva par paraugu visām turpmākajām kara filmām.

Mario Moničelli. *Lielais karš* (*La grande guerra*). 1959

Jautrā komēdija parāda karaspēka ikdienu caur divu draugu smieklīgu pārpratumu virkni, galu galā tomēr atklājot, ka arī viņiem klāsies plāni.

pastāv kā autonomas veidojums ar savām specifiskām attiecībām, ilūzijām. Kamēr sabiedrībai tiek dota viltota labklājības sajūta, tikmēr viss ir labi. Tikmēr uz eliti skatāmies kā kaut ko dīvainu, dažreiz lamājam, būtībā paliekot pilnīgi atrauti. Jautājums, kurā brīdī sabiedrība sakustas un «sāk iet varai virsū».

Vai jums ir kāds piemērs?

Valdības formēšanas mehānisms patlaban! Ministru prezidenta meklēšana. Viena no viltus frāzēm, ko dzirdam: protams, ar sabiedrības viedokli mēs rēķināties! Taču viss liecina par pretējo. Ir varas intrīgu pasaule, kurā kaut kādi cilvēki kaut ko lem, un viņiem neinteresē sabiedrības viedoklis.

Vairāk nekā 20 gados Latvijā sacelšanās pret varu notikusi tikai vienu reizi. Nesen kāds vīrietis, pēc profesijas gids, kurš piedalījies janvāra notikumos [2009. gada grautiņos Vecrigā], dokumentālā īsfilmā stāstīja par procesu Marokā – rabatizāciju.

Par cilvēkiem, kuri atsakās piedalīties sociālpolitiskajos procesos un aiziet prom tuksnesī. Vairākus gadus viņi dzīvo pilnīgā askēzē, bet ar savu atgriešanos sabiedrībā maina pasauli ap sevi. Savā ziņā [Vāgnera] Loengrīna, Dostojevskas *Idiota* motīvs – pasaule, kāda tā ir apkārt naivajam, tīrajam cilvēkam, tāda vairs palikt nevar.

Es domāju, Latvijā pietrūkst Idiotu un Loengrīnu. Kad nav spēcīga, tīra parauga, tumsonībai vieta atrodas vienmēr. Arī filmā tas ir svarīgs motīvs: neizbēgamības pieņemšana kā sava veida tumsība, konformisms kā vienīgais izdzīvošanas veids.

«Es domāju, Latvijā pietrūkst Idiotu un Loengrīnu»

Pirms kāda laika par mīļāko latviešu grāmatu tika atzīta Kārļa Skalbes pasaka *Kakīša dzirnavas*. Pirmā pasaules kara sākumā, 1915. gadā Skalbe rakstīja kaismīgu uzsaukumu tautiešiem cīņai pret vāciešiem zem diženās Krievijas karoga. Vai nav dīvaini, kā vienā cilvēkā sadzīvoja tik atšķirīgas emocionālās faktūras?

Austrumeiropas valstu situācija bija īpatnēja – karš, lielvaru sagrāve, režīmu maiņa deva iespēju nodibināt savu valsti. Ja skatāmies vēsturiski, Pirmais pasaules karš turpinās visu starpkaru periodu un rezultējas Otrajā pasaules karā. Varam pat teikt, ka pirmais karš kaut kādā ziņā nav beidzies joprojām. Latvija 20. gadsimta pirmajā pusē tika dzemdīnāta caur karu, gan arī iznīcināta [40. gados] caur to pašu karu. Tātad runāt par patriotisko pienākumu karot...

Protams, valsts aizstāvēšanas ideju mēs saprotam, galējā formā tā var būt arī karošana. Taču ar mūsu valsti patiesi ir tā, ka caur karu tā piedzima un caur karu gāja bojā. Ne tikai kaujās. Mēs zaudējam milzīgu daļu inteliģences. Tagad sūdzos, ka nav parauga – intelektuāla, emocionāla vilcējspēka, kas stāvētu pāri vienkāršai izdevīguma domāšanai un iedvesmotu, bet tas lielā mērā tika pazaudēts kara laikā. Tauta tika noplicināta. ▶

Ja atceramies erchercoga Franča Ferdinanda nogalināšanu pirms Pirmā pasaules kara, varam domāt par to, ka jebkurai provokācijai mūsdienās, piemēram, tikko nogalinātiem diviem Ukrainas karavīriem Doņeckā vai Krievijas lidmašīnas notriekšanai Turcijā, ir potenciāls būt par «erchercoga slepkavību». Notikumi, kuri pēc mēroga varbūt nav tik lieli, spēj radīt vispārēju amoka skrējieni – nekā citādi atrisināt lietas nevar, tikai karojot! Kad kara manufaktūra ir iedarbināta, to nevar apstādināt.

Kāpēc neviena valsts toreiz neapstājās?
Vēsturnieki aizvien nav raduši skaidru atbildi. Pat tādi klasiķi kā Džons Kigans, kurš sarakstīja episku darbu par Pirmo pasaules karu. Viena atbilde, liekas, slēpjas Normana Deīvisa grāmatā *Eiropas vēsture*. Viņš saka – tas bija brīdis, kad pasaule sajuka prātā. Pirms gada Angela Merkele teica, ka Putins ir sajucis prātā, un tas rezonē ar vēsturi.

Galvenās lomas atveidotājs filmā ir vācu aktieris Ulihs Matess, viņš iepriekš spēlējis galveno lomu filmā, kas uzņemta pēc 20. gadsimta klasiķa Roberta Mūzila romāna *Cilvēks bez īpašībām*. Zīmīgas sakrītības ar jūsu filmā risinātajām tēmām. Ar Ulihu Matesu tikāties Berlīnē, viņam iepatikās scenārijs. Šī ir mana pirmā istā spēlfilmā, tāpēc strādāt ar tāda liemeņa

«Vēsturi, aiz kuras stāv dzīvi cilvēki, vara bieži nelietīgi izmanto savās interesēs. Tikai viens no daudzajiem piemēriem: mani šokēja Ivetas Grigules, neticami nekompetenta cilvēka, kampaņa»

aktieri bija vērtīgi. Viņš būs arī Rīgā uz pirmizrādi, ir jau filmu noskatījis un sauc to par vienu no nozīmīgākajām savā profesionālajā pieredzē.

Vai vēciets Ulihs zināja Latvijas vēsturi? Pastāstīja par savu ģimeni 20. gadsimta vēstures griežos?

Tāda saruna mums neiznāca. Vācijā un vispār Rietumeiropā raksturīgi, ka viņu apziņā pastāv tikai [Pirmā pasaules kara] rietumu fronte. Austrumu fronte asociējas ar lielu sajukumu: notiek revolūcija Krievijā, vairs nav skaidrs, ar ko karojam; pēkšņi arī Vācijā notiek revolūcija; nu karo nevis impērijas, bet neskaidri militārie veidojumi.

Jā, Rietumeiropā varbūt atceras tikai rietumu fronti, bet – vai tas nav saistīts arī ar to, ka pārāk maz paši turam godā savu strēlnieku stāstus no laika, kad Latvija iegāja neatkarīgas valsts fāzē? Vai pietiekami daudz runājam par Pirmā pasaules kara notikumiem Latvijā? Madonas novadpētniecības muzejā nesen apmeklēju izstādi, kas veltīta strēlnieku simtgadei. Kāds no viņiem Ziemassvētku kauju laikā rakstīja uz mājām vēstuli, kā Rīgā ēdis saldējumu. Visu laiku jau viņi neatradās ierakumos, palaida arī pa vienam uz pilsētu. Vēstule mani šokēja ar kara šausmīgo absurdu: varbūt viņu pēc divām dienām nošaus, jo sāksies Ziemassvētku kauju galvenā cīņa, bet pirms tam viņš kafējcinīnā Rīgā ir ēdis saldējumu... Viņš par to raksta savai meitenei.

Jauni cilvēki, daudziem bija ne vairāk par 17–19 gadiem.

Mans vectēvs kā jauns students nonāca Bermontiādē. Par dalību vēlāk tika apbalvots, ieguva zemes pleķīti Berģos. Būtu svarīgi katrā ģimenē runāt par to laiku – tā atklājas vēsturiskie stāsti.

Vai jūsu ģimenē ir runāts?

Man paveicās, vecāmma bija superinteligenta sieviete, dzimtas stāstus izstāstīja. Arī onkulis Guntars Ābols un tante Aina Nagobads-Ābols, kuri dzīvo Francijā, ir daudz stāstījuši. Stāstus vajag klausīties, kamēr nav par vēlu. Kara laikā ir svarīgi tālāk nodot cilvēcības saitiņas, bet miera laikā – gudrības saitiņas, lai būtu vienoti tajā, kas ar mūsu tautu noticis iepriekš.

Vēsturi, aiz kuras stāv dzīvi cilvēki, vara bieži nelietīgi izmanto savās interesēs. Tikai viens no daudzajiem piemēriem: mani šokēja Ivetas Grigules, neticami nekompetenta cilvēka, kurš tagad Latviju pārstāv Eiropas Parlamentā, kampaņa. Pirmo pasaules karu viņa izmantoja savās reklāmās, rādot bildes ar strēlniekiem. Totāls cinisms – varas dēļ apeļēt pie cilvēku patrotiskajām jūtām.

Neko jau nedod, ka pāris reizes gadā sanākam kopā un ar patosu vicinām sarkanbaltsarkanos karogus. Svarīgi, kā un vai vispār valstiskumu piedzīvojam dienā, piemēram, savā vēsturiskajā atmiņā. Bet mēs noticam viltus labklājībai – ka varam ērti dzīvot, un tas ir galvenais. Tajā brīdī pārstājam domāt.

Vai esat gatavs atklāti runāt par jautājumiem, kas Eiropas sabiedrībā kļuvuši kontroversiāli? Režisors Alvis Hermanis piedzīvoja pamatīgu kritiku, izsakoties par bēgļu uzņemšanu.

Poblēma ar viedokļiem ir tā, ka viegli ļaunam sev izdarīt radikālus secinājumus par jautājumiem, kuri prasa nopietnu iedziļināšanos. Kaut vai bēgļu jautājums. Tajā brīdī, kad par kaut ko esat «loti par» vai «loti pret», vienīgais, kas tiek veicināts, ir sabiedrības radikalizēšanās. Un varas labums, kas to veikli izmanto saviem mērķiem. Varbūt, pirms radikāli izteikties, labāk gadiņu pasēdēt bibliotēkā?

Vai nav bažu, ka arī jūsu filmu var izmantot?

Diskusijas tā izraisīs. Taču filmā ir daudz nosacītības, kas to padara sarežģītu – konteksti politiski vēsturiskā nozīmē nav tik plakani, lai izmantotu.

Man patīk, ka Nacionālais kino centrs pierādījis spēju būt neatkarīgs no varas uzstādījumiem. Ja iestātos situācija, ka valsts kā naudas devējs iejaucas, visiem kinoindustrijā strādājošajiem būtu jāpārtrauc filmēt – lai nenonāktu līdz slavenajam Ļeņina citātam, ka kino ir vissvarīgākā māksla un tā jāizmanto propagandas nolūkos. Ja rastos kaut nelielas indikācijas par iejaukšanos, jābūt kolektīvam lēmumam vairs nefilmēt. Nekādā gadījumā nebūt angažētiem.

Vai savā – Atmodas laika bērnu – paaudzē redzat šādu iekšējo stingrību?

Daudzi cilvēki ikdienas dzīvē to realizē. Taču elites līmenī gan ideāli pazuduši. Ir gadījuma cilvēki. Redzam, kas notiek ar dažiem jauniem politiķiem, kuri ienāk politikā, ticot godīgiem mērķiem. Viņi attopas situācijā, ka tur visiem nospļauties par viņu ideāliem. Pēc brīža nākas vai nu pielāgoties noteikumiem, vai paceltām rokām aiziet. Viens no tēliem, kas man ar to asociējas, ir bijušais finanšu ministrs Andris Vilks. Nevar šo cilvēku apvainot, ka viņam trūktu godaprāta. Ko sistēma izdarīja? Izstūma viņu.

Vai no vēstures ir iespējams mācīties?

Var – tāda ir mana gan kā vēsturnieka, gan filmu veidotāja pārliecība. Taču vēsturi nedrīkst ņemt kā instrumentu un izplatīt savu mācību. Tad jau esi ideologs.

Sekojošā Anrī Bergsona domai – mēs atrodamies nepārtrauktā pasaules izmaiņu straumē. Neviens gadsimts nav līdzīgs citam, un vēsturiski notikumi neatkārtojas tādās pašās formās. Katram ir tiesības novērot vēsturiskās līdzības, domāt par tām, bet nevajag pārvērst mācītības formās.

Manas doktora disertācijas tēma bija vēstures interpretācija filmās. Izvirzīju tēzi, ka nepieciešams radīt tādas vēsturiskas filmas, kurās uzsvērta nosacītība, stilizācija, lai skatītājs tiktu pasargāts no domas, ka tas, ko viņš redz, ir pagātnes notikumu patiesā gaita. Vēlamais būtu, ka viņš pēc tam sāk interesēties, pētīt konkrēto vēstures posmu. Šajā ziņā man bija interesanti strādāt ar *Pelnu sanatoriju*. Paskatīties uz sava pētījuma tēzēm kā intelektuālu uzdevumu, risināmu kinovalodā. ●

DĀVIS ŠIMANIS

- Dzimis 1980. gadā Rīgā

- Absolvējis LU, doktora grāds vēstures zinātnē

- Pasniedzējs Kultūras akadēmijā

- 2006. gads. Debijas filma *Versija. LNO* saņem kinobalvu *Lielais Kristaps*

- 2009. gads. Filma *Valkyrie Limited* festivālā *Lielais Kristaps* saņem *FIPRESCI* balvu kā gada labākā dokumentālā filma

- 2010. gads. Filma *Pasaules skaņa* saņem kinofestivālu *Kameraton* un *Zlata Praga Grand Prix*

- 2014. gads. Filma *Escaping Riga* par Jesaju Berlinu un Sergeju Eizenšteinu apceļo vairāk nekā 20 kinofestivālu oficiālo programmu. *Grand Prix* festivālā *Historical Documentary Festival*